

Azərbaycan Respublikasının Medianın İnkişafı Agentliyi

Azərbaycanın dövlətçilik tarixinin, milli adət-ənənələrinin, elm və mədəniyyətinin təbliği

Faiq ƏLƏKBƏRLİ

(əvvəli ötən sayımızda)

Cavidə görə, ağıllı insan üçün önəmli olan "yaşatmaq" ideyasıdır, "yaşatmamaq" yox. Onun fikrinə, insanın yonulmuş heyvan hesab olunmasında müəyyən həqiqət payı olsa da, ancaq bunu tam eyniləşdirmək də doğru deyil. Çünki insanın zəkası var, ancaq bu zəkani hansı məqsədə xidmət etməsi məsələsi də istisna olunmamalıdır. Cavid yazırdı:

**İnsan yonulmuş bir heyvan olsa da,
Endirilmez hiçe ondaki zəka.
O yalnız düşünməz, düşündürər də,
Keşf edər gündə bir qaranlıq pərdə.
Hər gün beynində bir yıldırım çaqar,
Dilərsə bir anda bir cihan yıqar.
İnsan pək tuhafdır, o hər şey yapar,
Onda yaşatmaq da, yaşatmaq da var.
Yaşatmam, yaşanım" deyən səfillər
Qan içən vəhşilər yolunu izlər.**

Beləliklə, Cavidə görə, ağıllı insan həyat və ölümün mənasını vaxtında anlamalı, heç bir şeydə ifrata varmamalıdır. Bir sözlə, insan bilməlidir ki, bəzən yaşamaq kimi, ölmək də xoşbəxtlikdir. Sadəcə, hər bir şeydə anlam olmalıdır. Cavidə görə, insan ancaq böyük bir eşq üçün hər şeyi gözə ala bilər. Bunun üçün insan ali bir idealın daşıyıcısı olmalı, nəfsinə xor baxan qəhrəman olmalıdır.

Cavid bir tərəfdən hər adətin köhnəlməsi, çürümüş hesab olunub atılmasının da, hər yeniliyə də mədəniyyət deyilib qəbul olunmasının da əleyhinədir. Bir sözlə, köhnə adətlərlə yeni adətlər məsələsində ifrata varmaq üçün insan doğru seçim etmək iqtidarında olmalıdır. O, yazırdı:

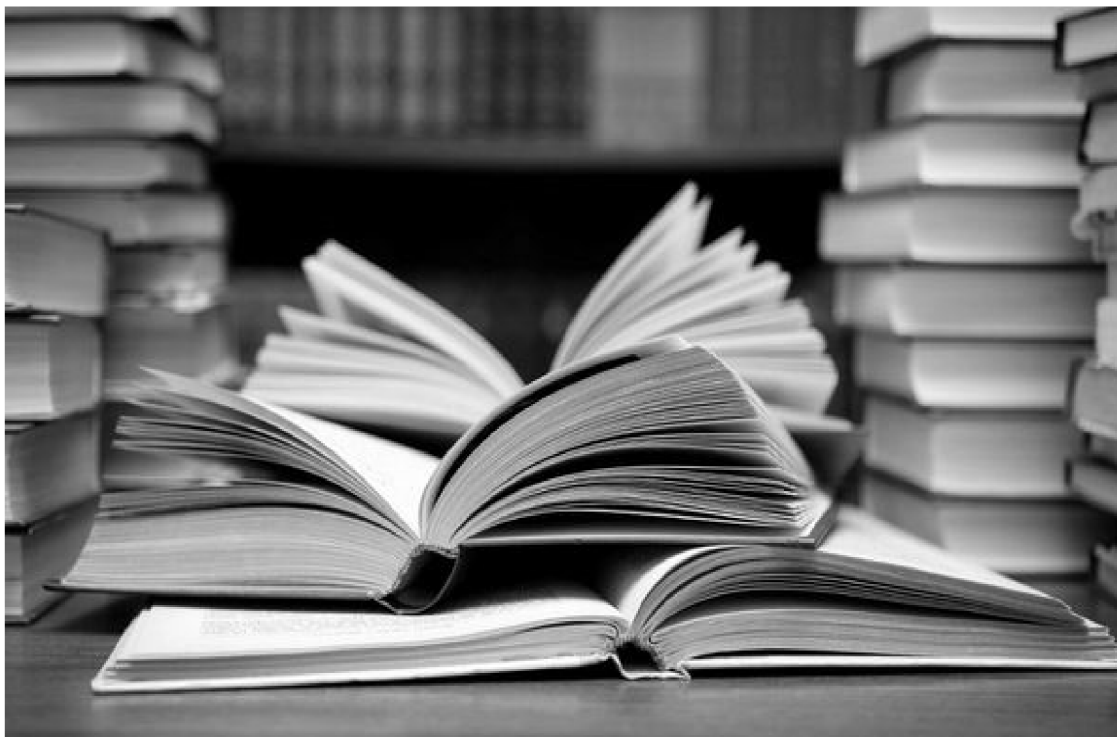
**Dəmin güleşməyə "əski adət bədin,
Bən şaşdırm, bəlkə onu fərq etmədin.
Əski olsun, bu xoş adət ən mədani,
Ən yalqızı adətlərdən daha yeni.
Cəhil-alim həp çarpışır, həp güleşir,
Meydanda tək qalmaq için pənəcəleşir.
İnsan var ki, gülüb durub qüvvətə,
Qarşı gələ məcbur olur itaətə.**

O, belə bir qənaətə gəlirdi ki, hər hansı təhlükələrə üstün gəlmək üçün ali dəyərlərə sahib beşər övladı qorxusuz olmalı, mücadilə aparmalıdır. Çünki qorxu içində yaşamaq insanı da, cəmiyyəti də yavaş-yavaş öldürür.

Hüseyn Cavidə görə, dünyada ən yüksək dəyərlərə sahib millətlərdən biri türklər, türk xalqlarıdır. Çünki türklər müharibədə olduğu kimi, siyasətdə, elmdə və mədəniyyətdə də hiyləgərlik nədir bilməzlər. Ona görə də, hər meydanında yenilməzlər də, siyasətdə yenilməzlər. Cavid yazırdı:

**Türkdusu cəim basaraq öləkəralmış,
Ən sonca siyasetdə basılmış da buralmış,
İdki sönük başların qəlibi ancaq
Emiş, edəcək mibəli həp əbbə oyuncuq,
Turana qıldan daha kəskin ulu qüvvət,
Yalnız mədəniyyət, mədəniyyət, mədəniyyət.**

Azərbaycan filosoflarının yaradıcılığında insan və dünyanın təkamülü

Cavidin fikrinə, millətin həyatında özəlliklə, elm və mədəniyyət ilə bir anlayış, ünsürdür ki, bu sahədə görülən hər iş irəliyə doğru bir addımdır. Hər kəs mədəniyyət və elmin təməlinə bir daş atmalıdır ki, gələcək nəsillər ondan qidalansın. Başqa sözlə, elm və mədəniyyətdə geridə qalmaq bir millətin gələcəyi üçün çox təhlükəlidir. Ona görə də, bir millətin savaşa məğlub olması deyil, elm və mədəniyyətdə geridə qalması fəlakətdir. Cavid Əmir Teymurun dilindən yazırdı: "Bununla bərabər yapıqlarımız hiç bir şey deyil. Bu, yalnız mədəniyyətə doğru, bir addım, gələcək üçün bir başlanğıcdır. Bizim başladığımızı gələcək nəsil ikmal etməli. Yalnız beş-on şəhər deyil, bütün mülkət tərəqqi və gözəlliklər için birer nümunə olmalı. Əvət, biz təməl daşı atıyoruz. İştə bu təməl üzərində möhtəşəm binalar qurmaq və bu şüarı çiçəkləndirmək... ancaq yeni nəsle, ancaq sarsılmaz gəncliyə aiddir".

Azərbaycan Türk mütəfəkkiri Abdulla Şaiqin dünyagörüşündə isə ali mədəniyyətli insan üçün "hamımız bir Günəşin zərəsiyik"dir. Əslində bütün insanların bir Günəşin zərəsi olması insanlıq fəlsəfəsinin təzahürüdür. İnsanlar tək bir Günəşin zərəsi olub, müxtəlif dillərə və dinlərə bō-

lünüb ayrı-ayrı yerlərdə məskən saldıqlarını bilməli, bir-birləri ilə savaşağağı dayandırmalıdır. Şaiq yazırdı:

**Hamımız bir günəşin zərəsiyik
Hamımız bir yuva pərvərdəsiyik!
Ayıramız bizləri təgiri-lisan,
Ayıramız bizləri təbdili-məkan.
Ayıramız bizləri İncil, Quran,
Ayıramız bizləri səhəddi-şəhan,
Ayıramız bizləri ümmanü-mühit,
Ayıramız bizləri səhratyi-bəsit,
Ayıramız bizləri həşməti-cibal,
Ayıramız: şərq, cənub, qərb, şimali.**

Bizcə, Şaiq "İdeal və insanlıq" pyesində də ali mədəniyyətə sahib insan, yəni insanlıq məsələsinin mahiyyətini açmağa çalışır. Burada "İnsanlıq" üçün problem oğlu "İdeal" in "xəstə" və ümitsiz olmasıdır. Üstəlik, "İnsanlıq"ın davamçısı olan "İdeal" in belə bir vəziyyətdə olması üçün ana rolundakı "İnsanlıq" günahkardır. Şaiqə görə mübarizənin bir tərəfində Ədalət, Səadət, Mərhəmət, Vicdan, digər tərəfində isə

**İslah etsin özünü hər bir insan.
Uymasın öz içindəki ibrəsi,
Bir yamanlıq eyləməsin heç kəsə.
İnsanlığın mənasını öyrənsin,
Sağlam əqlə, təmiz qəlbə güvənsin.
Sanksın bu sevimli qüvvələrə,
Zülmətlərdən uzaqlaşsın bir kərə.**

Şaiq başqa bir əsərində də artıq insanları real həyatda mübarizəyə səsləyirdi. Başqa sözlə, xəyallar aləmindəki "həqiqət aləm"ini obyektiv aləmdə əldə etmək üçün mübarizə aparmağı məsləhət görürdü. O, yazırdı: "Zalimləri yaşadan məzlumlarıdır, zülmə boyun əymək, insanlığı alçaltmaqdır, zülmə qarşı zülmə ədalətdir". Eyni zamanda, o, artıq bir məsələnin həllini sabaha ümid edərək saxlamağın deyil, həmin anda və zamanın şərtlərinə uyğun həll etməyin tərəfdarı idi. O, yazırdı: "Bugünkü məsələni bu gün həll etmək lazımdır. Zaman nə doğsa, ona görə iş görməlidir". Artıq bu düşüncələr onu göstərir ki, Şaiqin insanlıq fəlsəfəsində bəşəriyyətin zalımla məzluma bölünmüş hissəsi arasında mübarizə gə-

tə, doğruluğa məftun bir varlıqdır; ele buna görədir ki, mən danışıq və təsəvvür aləmində qəhrəmanlıqdan, doğruluqdan, sədaqətdən, vətəndaşlara yaxşılıq etməkdən hərarətlə, həyəcanla söz açır, yazıram və sizi inandıraram ki, bunları edərkən çox səmimiyəm.

**Onun fikrinə, insanın içilə Çölü
arasındakı bütün təzadların birçə
qaynağı var – Egoizm! O yazır: "Çölümün ən canlı seçiyəsi özünü istəməkdir, öz nəfsini və faydasını hər şeydən üstün tutmaqdır. Əsas bələ budur, digər təzadlar bundan doğur".
Yoxsa, insanın içi çox yüksək, nəcib,
əsil insani duyğularla doludur; insaniyyət, haqq, Vətən və vətəndaş uğrunda mal və nəfs fədakarlığı onun ən çox sevdiyi şeylərdir. Bir sözlə, insan içində qüvvətli bir altruizm, yəni başqalannın yaxşılığı uğrunda özünü qurban vermə eşqi vardır. Ancaq insanın içi nə qədər altruistdirsə, Çölü də bir o qədər eqoistdir.**

İnsanın içi ilə Çölü arasındakı təzadları araşdıran Ağaoğluya görə, eqoizm və altruizm insanda sonradan emələgəlmə xüsusiyyətlər deyil, bunlar bioloji, yəni lap əzəldən varlıqla bərabər doğulan amillər imiş. Hətta bu xüsusiyyətlər heyvanlarda da var. O, yazırdı: "Xülasə, canlı kainat bu iki əsas üzərində bəzərlənmişdir. Lakin varlıqlar təkamül etdikcə altruizm xüsusiyyəti eqoizm üzərində qələbə çalır. Hətta heyvan növləri yüksədikcə, bunun müqabilində fədakarlıq və bərabərlik kimi altruizm əlamətləri də qüvvətlənmişdir. Əksinə, altruizm xüsusiyyəti az olan heyvan növləri isə deyililməkdədir". O qeyd edir ki, bu iki amillə bağlı instinkt hərəkət edən heyvanlardan fərqli olaraq, şüurlu insanlar təcrübələrindən, müşahidələrindən nəticə çıxarmaq etibarilə özərində altruizmi inkişaf etdirməyə çalışırlar. Ancaq bəzi millətlər, xüsusilə Qərb cəmiyyətləri altruizm instinktini inkişaf etdirdikləri halda, Şərq xalqları eqoizmə yuvarlanmışdır. Belə ki, Şərqdə bir şəxs milyonların arasında yaşadığı halda heç kəs ona diqqət yetirmir, təkbəşinə buraxılır.

Beləliklə, insan, dünya və təkamül məsələsində birmənalı nəticələrə gəlmək mümkün deyildir. Çünki sosial-tarixi proseslərdə bu məsələyə münasibət hər zaman fərqli olmuşdur. Bizcə, insan və dünyanın təkamülündə harmoniyanın gözənilməsi mütləqdir. Yalnız bu harmoniya çərəçivəsində yüksək mədəniyyətə sahib olan insanlar və cəmiyyətlər formalaşdırmaq olar. Əgər dünya təkamül məsələsində irəli gedib sıçrayışlara üz tutursa o zaman insanlar v toplular təbii axarından çıxır. Eyni fikirləri insana da aid etmək olar ki, dünyanı təkamül məsələsində qabaqlamamalıdır. Ancaq son əsrlərdə biz insanın dünya ilə birlikdə təkamülünü müşahidə etmirik. Artıq insan dünyanın təkamülü inkişafını pozur və sıçrayışlar edir. Belə olduğu təqdirdə də, yüksək mədəniyyətə sahib insanlar və toplular formalaşa bilmir. Ona görə də yeganə çıxış yolu insanın dünya ilə təkamül içində olması vacibdir.

Eyni zamanda, bir çox hallarda "mədəniyyət" anlayışı altında əslində əxlaqi dəyərlərdən uzaqlaşmaq da çox təhlükəlidir. Xüsusilə də, mövcud olan milli və dini adət ənənələrin "müasir bəşəri mədəniyyət" adı altında dəyərsizləşdirilməsi doğru deyildir. Hər bir toplumun özünəməxsus dəyərləri qorunub saxlanmalı, sadəcə burada uzlaşdırma yolları tapılmalıdır.

Azərbaycan Respublikasının Medianın İnkişafı Agentliyinin maliyyə dəstəyi ilə çap olunur

Var, ana, bu dərdə yalqız dərman,